

JOHN HICKS'E GÖRE TARIM MERKANTİLİZMİNDEN SANAYİ DEVRİMİNE EMEĞİN EVRİMİ

Ramazan Arslan¹ • Havanur Ergün²

ÖZET

John Hicks 20. yüzyılın en etkili ve önemli iktisatçılarından biridir. Daha çok Mikroekonomi ve Makroekonomi alanındaki çalışmalarıyla bilinmesine rağmen, iktisat tarihinin yazımına da fikirleri ile katkı sağlamıştır. Bu katkılardan biri, tarım merkantilizmi ile başlayıp, sanayi devrimine kadar devam eden süreçte emeğin evrimi konusundadır. Bu süreç dünyada tarımla uğraşan nüfusu radikal bir biçimde azaltarak, insanları hizmet ve mamul mal üreticisi konumuna getirmiştir. Tarımın mevcut formu içinde hayat bulan emek figürü, ticari koşulların geçerli olduğu sistemde yeniden şekillenmiştir. Aynı zamanda kölelik ve ücretsiz iş gücü piyasasında kendini gösteren bu şekillenme, çıraklık sözleşmeleriyle somut bir kimliğe bürünmüştür. Bu noktada iş gücü toplumunun şekil değiştirmesi beklenen bir olgudur. Sanayi devrimiyle birlikte çiftliklerde çalışan işgücü, fabrikalar için vasıfsız elemana dönüşürken; zanaatkârlar, vasıflı işgücü haline gelmiştir. Bu çalışmada, tarım merkantilizminden sanayi devrimine geçiş sürecinin tarihsel kökenleri Hicks'in bakış açısıyla incelenmekte ve emek figürünün üzerine oturduğu sosyal ve ekonomik sürecin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: John Hicks, Tarım Merkantilizmi, Sanayi Devrimi, Emek, Emeğin Evrimi.

¹ Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Email: rarslan@bartin.edu.tr

² Arş. Gör., Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Email: havanurergun@bartin.edu.tr

ACCORDING TO JOHN HICKS THE EVOLUTION OF LABOR FROM AGRICULTURAL MERCHANTILISM TO INDUSTRIAL REVOLUTION

Ramazan Arslan • Havanur Ergün

ABSTRACT

John Hicks, one of the most effective and significant economists of 20th century, although known more for his studies in the areas of microeconomics and macroeconomics, has contributed to the writing of economic history. One of these contributions is on the evolution of labor in the process starting with the agricultural merchantilism and continuing until the industrial revolution. The process has radically decreased the population engaged in agriculture worldwide and has brought people to a point that they have become manufacturers of service and finished goods. The figure of labor, which came to life in the present form in agriculture, has re-formed in the system where commercial conditions are valid. This embodiment, manifesting itself in slavery and free labor market, has taken a concrete identity through apprenticeship contracts. At this point, accordingly, strain of the labor community is an expected phenomenon. While labor working on farms became unskilled element for the factories, artisans became skilled labor. In this study, the historical origins of the process of transition from the agricultural merchantilism to the industrial revolution are studied from Hicks' point of view; and an overview on the social and economic process, on which the figure of labor sits, is given.

Keywords: John Hicks, Agricultural Merchantilism, Industrial Revolution, Labor, The evolution of labor

1. GİRİŞ

Dünya tarihinde sürekli bir değişim süreci yaşanmaktadır. Kuşkusuz ki bu değişim süreci, kimi zaman yavaş kimi zaman ise çok hızlı şekilde olmuştur. Geçmişten beri bu değişime yön verip şekillendiren olaylar sorgulandığında bu olayların temelde sosyo ekonomik kökenli olduğu görülmektedir. Bu noktada ticari gelişme perspektifinde ortaya çıkan değişimin temel odak noktası, emek piyasasındaki dönüşüm şeklinde karşımıza çıkar. Yaşanan bu dönüşümle birlikte efendi köylü ilişkisi yerini hiyerarşik olmayan bir düzene bırakmıştır. Köle mantığı piyasa dışına itilerek ücretsiz iş gücü daha tercih edilir olmuştur.

1760-1850 yılları arasında İngiltere'de yaşanan sanayi devrimi sonucunda başta Avrupa ve ABD olmak üzere dünyanın değişik ülkelerinde yeni sermaye sahibi sınıf doğdu. Sanayi devrimi öncesinde nüfusun %90'ının köylerde yaşadığı ve sadece büyük toprak sahiplerinin asil sayıldığı Avrupa'da milli gelir çok düşük, halkında büyük çoğunluğu fakirdi. Sanayi devrimiyle birlikte köyden kente göç olgusu artarken, fabrika işçiliğine doğru hızlı bir dönüşüm süreci yaşandı. Küçük burjuvazinin gelişmesi ve orta sınıfin zenginleşmesine paralel olarak kent olgusu daha çekici bir güç halini aldı.

Bu çalışmanın amacı, John Hicks'e göre tarım merkantilizminden sanayi devrimine uzanan süreçte emeğin evrimini ortaya koymaktır. Kütüphane araştırması yöntemine dayanan bu çalışmanın temel kaynağını, John Hicks'in "A Theory of Economic History" adlı eseri oluşturmaktadır. Araştırmada, emeğin evrimi tarım merkantilizmi ve sanayi devrimi süreci olmak üzere iki ayrı dönem olarak ele alınmış ve emeğin bu zaman periyodundaki değişim sürecinin bir değerlendirmesi yapılmıştır.

2. TARIM MERKANTİLİZMİ DÖNEMİ

Geleneksel tarım sisteminde efendi- köylü ilişkisi büyük önem kazanmaktadır. Bu sistemde köylü efendisi için üretim yapmaktaydı. Efendi de buna karşılık köylüyü tehlikelerden koruyup güvenliğini sağlıyordu. Çiftçiler üretim yaparken saldırılara, hırsızlık olaylarına maruz kalabiliyorlardı. Zamanla daha güvenli yerlerde çiftliklerin kurulması, söz konusu tehlikeyi en aza indiriyordu. Tarımın daha güvenli büyük çiftliklerde yapılmaya başlanması ise bağımsız tarıma giden yolun habercisiydi. Bağımsız tarım ise, ta-

rımın ticarileşmesini sağlayan bir basamaktı. Esasında Roma İmparatorluğu döneminde gidildiğinde bile burada bir kır-kent ticaretinin başladığını görürüz. Kentler, kırsal kesim için gerekli üretim araçlarını, kırsal kesim ise kentlerin gıda ihtiyacını sağlıyordu. İşte ticari tarım olarak da tanımlayabileceğimiz tarım merkantilizmi, çiftliklerin kurulmasıyla önemli bir sürece girmiştir. Ticari Çiftlikler ise iş gücünün temelini oluşturmuştur. Bunu takip eden dönemde insanlar elde ettikleri ürünleri ellerinde olmayan ürünlerle değiştirerek çiftçiliğin çekirdeğini hazırlamışlardır. Modern sanayi toplumu oluşuncaya kadar süren geleneksel sistem içerisinde nüfusun yarısından fazlası tarımla uğraşmaktadır. Ayrıca planlı bir üretim yapısı söz konusu değildir. Tersine kol emeği gerektiren ve aynı zamanda sermaye birikimi gerektirmeyen oldukça basit aletlerle üretim gerçekleşmektedir (Hall, 1994: 76).

Merkantilizm öncesi dönemde ise derebeyi, köle ilişkisi vardı. Köle sahibi için üretimi gerçekleştirir, bunun karşılığı olarak efendisi tarafından korunurdu. Tüccarlar böyle bir ortamda köylünün ihtiyaçları doğrultusunda kasabalarda bir araya gelirdi (Brue, 1994: 17).

Emek girdisi ve harcanabilir ya da tüketilebilir ürün arasında belli bir zaman aralığı mevcut üretim için gerekli bir dönemdi. Bu süreç içerisinde çiftçi akınlara ve hırsızlara karşı yeteri kadar bir koruma sağlayacak bir konumda değildi. Göçebe çobanların varlığı bu ihtiyaçtan doğmuştur. Göçebe çobanlar, ulaşılması zor yerlerde üretimi gerçekleştiren, saldırıya veya hırsızlık olaylarına karşın fazla tehlike altında olmayan, köylü ve efendinin olduğu bir ekonomik sistemi karakterize ediyordu. Hicks'e göre özgür köylülerin Roma barışında son derece önemli bir misyonu vardı (Hicks, 1969: 124).

Lord ile köylü ilişkisi ekonomik bir ilişkiye dayanıyordu. Ülke pazarlarında başlayan ilk küçük ticaret, köylü ve satıcı arasında gerçekleşmekte bundan da köylüler gelir elde etmekteydi. Lordlar ise ürünleri satmaları konusunda köylüleri cesaretlendirmekteydi. Ancak bu üretim sürecinde toprak çok önemli bir faktördü. Yani köylü, hizmetinin bir parçası olan aida-tı ödemezse, lordun arazisinde işçi olarak çalışamazdı. Köylü-efendi sistemi köylüyü pazar için üretmeye teşvik ederken, tarım üzerinde doğrudan bir avantaj yaratmaktaydı. Mevcut pazarlık içinde ticaretten en fazla kazanç sağlayanda lordlardı. Lordlar güçlü konumda olduğu için baskı uygulayarak gelirini arttırma yoluna gitmişlerdi.

Ticari tarım söz konusu olduğunda işgücü kıtlığı kendini göstermiştir. İş gücü kıtlığı, yeni toprakların üretime açılmasıyla olduğu gibi; doğal felaketler sonucu nüfusun azalmasıyla da ortaya çıkmıştır. Örneğin 14. Yüzyılda Avrupa da baş gösteren 'Kara Ölüm' adlı salgın hastalık yüzünden Çin nüfusu üçte bir oranında azalmış, ticari yollar kanalıyla batıya doğru ilerlemesi sonucunda binlerce kişi ölmüştür. Böyle bir durumda toprak sahiplerinin de kira gelirleri azalmıştır. Ancak nüfusta yaşanan bu gelişme geçici bir fenomendir. Bu fenomenin yeni bir anlayışla konbinlenmesi sonucunda kiracı çiftçi anlayışı oluşmuştur. Kiracı çiftçi mantığı sürdürülebilir bir durum gibi görünse de devlet bu gücü devralmıştır. Yani toprak sahibi lordların yerini devlet almıştır. Artık devlet toprağın sahibi konumundadır. Lord-köylü sisteminde köylünün lorda verdiği kiranın yerini vergiler almıştır. Yani devlete ödenen vergiler ev sahibine ödenen kiranın yerine geçmiştir (Hicks, 1969: 130).

Kiracı köylü çiftçiler, mülk sahipleri gibi, bağımsız çiftçi olarak hesaba katılmaktadır. Kiracı çiftçinin karar verme özgürlüğü, yaptığı sözleşmenin şartlarıyla sınırlıdır. Bağımsız çiftçiler kira, vergi gibi dış ödemeler için piyasaya yönelik üretim yaparken, bağımlı çiftçilerin ise böyle bir pazar bağımlılığı yoktur.

Küçük bağımsız çiftçiler için sermaye son derece önemlidir. Çiftçiye çeşitli kanallar aracılığıyla destek gereklidir. Bağımsız tarımın kredilerle desteklenmesi sadece kısa vadeli kârlılıkta değil, uzun vadeli kârlılıkta da etkilidir (Goldschmidt, 1995: 85). Bu amaçla tarımsal kredi kuruluşları, arazi bankaları ve kooperatifler başlıca kredi kaynaklarıdır. Özellikle bankacılık sistemi tarıma sermaye sağlayarak ekonomik gelişmeye temel oluşturmuştur. Ayrıca zamanla teknolojik gelişmelerin sağladığı dönüşümle dünyada tarımla ilgilenen nüfus azalmıştır. Tüm ekonomik meslekler tek bir endüstri haline gelmiş ve ticaret ekonomisinin gelişmesiyle de kumanda sisteminin dışına çıkmıştır. Yani efendi köle ilişkisi yerini, hiyerarşi olmayan ticaret sistemine bırakmıştır. Alıcı ve satıcının birlikte olduğu bu sistem içinde her ikisi de aynı seviyededir (Hicks, 1969: 126).

Ticaret ekonomisi, kölelik ve ücretsiz emek sistemiyle başlamıştır. Antik Yunanistan'dan temellenen kölelik, tüccar sınıfının büyümesindeki temel etken olarak gösterilmiştir. Ücretsiz emek piyasası ise 19. yy'da zenci köleliği (Özellikle şeker üretimi için Afrikalı köleler kullanılmıştır.) ile başlamıştır (Shaw, 2003: 20). Erken Ortaçağın genişleme dönemiyle birlikte kölelerin kıt ve pahalı olmasından dolayı ücretsiz emek köleliğinin yerini almaya

başlamıştır. Bununla birlikte Orta Çağda Batı Avrupa'daki ticaret ekonomisi, köle sisteminden ayrılmıştı. Afrika'da ise on beşinci yüzyılda, deniz yolu açıldığı zaman serbest işgücü sistemi kurulmuştu (Simpson, 2004: 44). Ücretsiz bir iş gücü sistemi kurulduktan sonra, işgücü ucuz hale gelmiştir. Köleyi pazara getirme maliyeti onun fiyatının bir parçası olduğu için ücretsiz emek daha tercih edilebilir bir hale gelmişti (Hair, 1965: 200). Özellikle Roma İmparatorluğunun Akdeniz topraklarına hükmetmesiyle köleler pazara itilmiş, değeri azalmış, şartları kötüleşmiş ve yıkıcı bir rekabetle karşı kaşıya kalmıştı. Bu koşullar toplumda önemli bir baskı unsuru oluşturmuş, işgücü içerisinde kölelerin oranı azalırken, özgür işçilerin oranı artmıştır (Hicks, 1969: 142).

3. İŞ GÜCÜNÜN BİÇİM DEĞİŞTİRMESİ: FABRİKA İŞÇİLİĞİNE GEÇİŞ

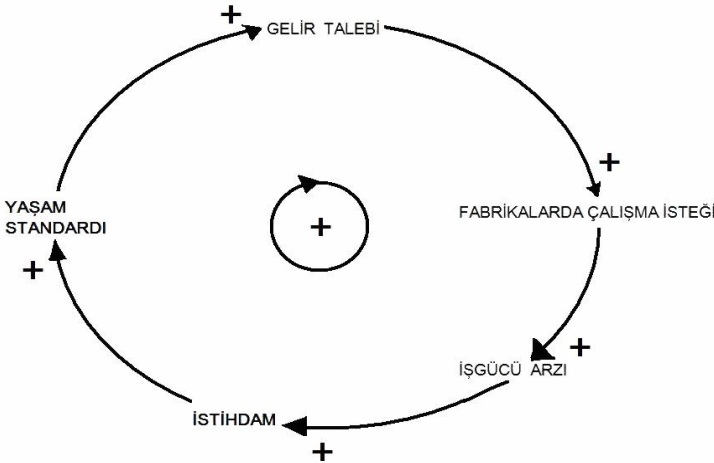
Sanayileşme ticari gelişmenin devamı niteliğindedir. Kuzey Avrupa'da başlayan ilk devrimle birlikte ticari genişleme zirve noktasına ulaşmıştır. İlerleyen dönemde ise zaten var olan ticaret ağı etkin hale ulaşmıştır. Ticaretteki gelişmede coğrafi keşifler sayesinde yeni fırsatlar sunulmuştur. Bu fırsatlar 17.y.y. boyunca etkili olurken 18.y.y.da ortadan kalkmıştır. Avrupa'nın ticaret merkezi olarak iyi bir konumda olmaması, Afrika ve Amerika arasındaki köle ticareti ve Hindistan ile Çin arasındaki afyon ticareti coğrafi keşifler sayesinde kazanılan fırsatların değerlendirilememesinde etkili olmuştur. Hareket halindeki sermaye sürekli dönerek yeni yatırımlar için gerekli bir hale gelmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde sabit sermaye batmış, insanlar belirsiz bir dünyada acil ihtiyaçlarını karşılayacak ve borçlanma konusunda yardımcı olacak bir aracıya ihtiyaç duymuşlardır. Likit fonlar bu arayış içinde doğmuş özellikle on sekizinci yüzyılın ilk yarısında İngiltere önemli gelişmelere imkân tanımıştır (Hicks, 1969: 135).

Ticari gelişmeden sanayileşme aşamasına kadar yaşanan dönüşümden en fazla etkilenen ise işgücü olmuştur. Hicks'e göre fabrika işçiliğine geçiş sürecinde insanlarda oluşan yüksek yaşam standardı bilinci, emeğin homojen olmamasından kaynaklanmaktadır. Ücretleri yüksek olan işçiler daha fazla güvenlik, daha düzenli istihdam ve daha iyi yaşam koşulları imkânını kazanırken, ücretleri düşük olan işçiler bu avantajlardan mahrum kalmaktadır. Böyle bir ortamda bir sınıftan diğerine geçmek eğitimle mümkün olmaktadır. Çıracılık sözleşmesi de bu ihtiyaç içinde şekillenen bir yönüyle eksik bir çözüm yoludur. İki taraflı yapılan bu çıracılık sözleşmeleri çırağa,

işverenin kendisine bir meslek ve sanat öğretmesi ve belirli bir ücret ödemesi karşılığında işverene/ustaya bağımlı olarak çalışma yükümlülüğü yükleyen bir sözleşmedir. Bu sözleşmeden üç unsur ortaya çıkmaktadır. Birincisi çırağın işveren/usta için çalışma yükümlülüğü; ikincisi işverenin,/ustanın çırağa bir meslek ve sanat öğretmesi ile belirli bir ücret verme yükümlülüğü ve üçüncü olarak, çırağın işverene/ustaya bağımlılığıdır. Bu noktada efendisine bağlı olan çırak köleden çok da farklı bir konumda değildir. Sonuç olarak çıraklık sistemi, eğitim sistemi gibi koruma aracı olarak yüksek dereceli ayrıcalıklı bir konumdadır (Hicks, 1969: 129).

Sanayi devriminde emek, büyüyen ekonominin önemli bir parçası olmuştur. Bu noktada iş gücü toplumunun şekil değiştirmesi beklenen bir olgudur. Çiftçilikten fabrika işçiliğine bu geçiş süreci Şekil 1'de gösterilmektedir. Özellikle artan kentsel nüfus, sanayi devrimine geçiş ve sürdürülme aşamasında gerekli işgücünü sağlamıştır. Ancak artan nüfus, işgücü arzının esnek olduğu anlamına gelmemektedir. İşgücünde vasıfsız kişiler yoksul ve kötü koşullar altında çalışmaya razı olurken, bazı kişiler ise fabrikalarda daha yüksek ücretle çalışma konusunda istekli olmuştur. Dolayısıyla bu durum bir yandan işgücünü gelire bağımlı hale getirmiş diğer yandan da fabrikalarda çalışacak işgücü arzını sağlamıştır. Ücretlerin yüksek olması daha yüksek yaşam standardı bilincinin oluşmasını tetiklemiştir.

Şekil 1: Sanayi devrimi içerisinde iş gücünün rolü

Kaynak: Homer, Jack B. (1982), Theories of the Industrial Revolution: A Feedback Perspective, *Dynamica*, Volume: 8, Part: 1, s.33.

4. SANAYİ DÖNEMİNDE İŞGÜCÜ

Sanayi devrimi kavramı, ekonomik yaşamda ani ve radikal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Sanayi devriminin en önemli parçaları ise, hızlı büyüme, yeni teknoloji ve buhar makinesi gibi enerji kaynaklarıdır. Sanayi devrimi başta tekstil endüstrisi (özellikle iplik, dokuma ve pamuklu bez üretiminde) olmak üzere çeşitli sektörlerde devrimci değişimi getirmiştir. Sanayi öncesi dönemde el gücü, ayak pedalı ile gerçekleştirilen iplik üretimi yerini mekanik iplik sarmaya bırakmıştır. Sanayi devrimi öncesi yetenekli zanaatkârların yerini bilim adamları almıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan bu dönüşüm sonucunda yeni ürünleri geliştirme imkânı doğmuştur (Persson, 2010: 36).

Endüstriyel aydınlanma, çığır açan bilimsel ilerlemelerin başlangıcı olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın devrimleri sadece o yüzyıldaki ekonomileri dönüştürmekle kalmamış aynı zamanda yirminci yüzyıl üretim teknolojilerini de etkilemiştir. 1850 yılına kadar yaşanan endüstriyel devrimin etkisiyle yüksek büyüme yüksek hayat standardını da beraberinde getirmiştir. Sanayi devriminde işgücü arzı artan gelirle birlikte, yeni mallara olan talebi de arttırmıştır (Mokyr, 1999: 102).

Sanayi devrimiyle birlikte en büyük dönüşüm işgücü piyasasında yaşanmıştır. Çiftliklerde çalışan işgücü fabrikalar için vasıfsız elemana dönüşürken, zanaatkârlar ise vasıflı işgücü haline gelmiştir (Hall, 1994: 59). Endüstriyel devrim, sanayi toplumunun temel üretim birimi olan 'mavi yakalı işçi' kavramını gündeme getirmiştir. Bu işçiler makineleri onarmak, sürmek ve mekanik üretimi gerçekleştirmekle yükümlüydüler. Odun kesme, hendek kazma, yük boşaltma gibi fiziki güç gerektiren konularda ise vasıfsız işçiler çalışmaktaydı (Hall, 1994: 72). Ayrıca endüstriyel devrimle birlikte makineleşme artmış, maliyetler azalmış, insan gücünden başka yeni güçler kullanılmış, teknolojik dönüşüm saplanmıştır. Endüstriyel devrimle sabit sermayede dönüşüm sağlanarak, sabit sermaye malları ucuz hale gelmiştir. Sanayi devrimini gerçekleştiren tüm ülkelerde reel ücretlerde artış meydana gelmiştir (Field, 1980: 154)

Sanayi devriminin en önemli sonuçlarından biri olan toplumsal dönüşüm, işgücü piyasasında kendini göstermiştir. Özellikle 18 y.y'da işgücünde oluşan arz fazlası, tarım içindeki işçilerin çalışma fırsatlarının az olması sebebiyle sanayide istihdam edilmiştir. Fabrikalar kurulmuş, işçi sınıfı

oluşmuş ve geniş nüfus hareketliliği başlamıştır. Bu süreç içerisinde işçi ve işveren arasındaki çıkar çatışması, ortak çıkarlara sahip kişilerin bir araya geldiği ortak bir gücü doğurmuştur. Bu güç sistemi aynı zamanda sendikalaşmanın da çekirdeğini oluşturmuştur. (Rothman, 1987: 3).

Sanayi öncesi dönemde proletarya köksüz sayılırken, endüstriyel devrimden sonraki dönemde böyle olmamıştır. İşçi partileri, sendikalar, grevler endüstri devriminin birer sonucudur. İşçi sendikaları ve ticaret kurulları gibi organizasyonlar, işçi ücretlerinde artışa neden olmuştur. Bunun sonucunda başta İngiltere olmak üzere diğer gelişmiş ülkelerde endüstriyel işçi sınıfı içinde proletaryanın kendine iş alanı bulması önemli ölçüde tamamlanmıştır. Ancak dünya geneline bakıldığında aynı durumdan söz etmek mümkün değildir. Özellikle Avrupa'da yaşanan nüfus patlaması, proletaryanın uygun çalışma koşullarına fırsat tanımazken, Malthus'un kuramının da temelini oluşturmuştur (Persson, 2010: 45).

5. SONUÇ

John Hicks'e göre tarım merkantilizminden sanayi devrimine uzanan süreçte emeğin evrimini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, emeğin pek çok evrelerden geçtiği ortaya konulmaktadır. Bu süreçlerden biri, tarım merkantilizmi dönemidir ki bu dönemde tarımın ticarileşmesinin ilk adımları atılmıştır. Özgür köylülerin üretim yapılarının giderek geliştiği, efendi- köylü ilişkilerinin yeni boyutlar kazandığı dönemden, tarımın daha özgürce yapıldığı ve ticarete konu olduğu döneme girilmiştir.

Lord ile köylü arasındaki ekonomik ilişkilerin ülke pazarlarında ticarete dönüşmesi, ticari tarım döneminde iş gücü kıtlığına neden olmuştur. Bu durum, diğer doğal afetlerle birlikte toprak sahiplerinin kira gelirleri düşürmüştür. Bunun sonucunda kiracı çiftçi anlayışı doğmuştur. Kiracı çiftçiler için önemli hale gelen sermaye, zaman itibarıyla yeni sermaye kaynakları arayışlarını doğurmuştur. Bu amaçla ilgili dönemde tarımsal kredi kuruluşları ve kooperatifler gibi kuruluşlar başlıca kredi kaynakları olmuştur. Bununla birlikte teknolojik gelişmeler dünyada tarımla uğraşan nüfusu azaltmış, sonuçta ticaret ekonomisinin gelişmesine neden olmuştur.

Kitlesel üretimin yaygınlaşmasıyla birlikte makineli üretime geçilmiş ve tarım tasfiye olmuştur. Özellikle büyük çiftliklerin kurulma sürecinde topraklarını kaybeden köylüler vasıfsız elemana dönüşmüştür. Sanayi devrimiyle en büyük dönüşüm, iş piyasasında ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, vasıflı işgücüne olan talep azalırken, vasıfsız işgücüne olan talep artmıştır. Fabrikaların kurulmasıyla işçi sınıfında bir hareketlilik gözlenmiştir. Devam eden

süreçte görülen işçi-işveren çıkar çatışması, sendikalaşmanın çekirdeğini oluşturmuştur. İlerleyen dönemlerde emeği korumaya yönelik alınan tedbirlerde giderek artmış göstermiş, işçi partileri, işçi sendikaları, emeğin fiyatı olan ücretin artışında önemli bir rol oynamıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse emeğin evrimine ilişkin gelişmeler, tarım merkantilizminden sanayileşmeye uzanan süreçte, önemli merhaleler kaydetmiş ve emeğin kurumsal bir kimliğe kavuştuğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

BRUE, S.L. (1994), *The Evolution of Economic Thought*, Fifth edition, Dryden Press, Chapter 2, s. 17-36.

DAVID, Paul (1990), *The Dynamo and the Computer: An Historical Perspective on the Modern Productivity Paradox*, *American Economic Review*, Vol. 80, No.2, s.355-361.

FIELD, Alexander James (1980), *Industrialization and Skill Intensity: The Case of Massachusetts*, *The Journal of Human Resources*, Vol. 15, No. 2, s.154.

GOLDSCHMIDT, Walter. (1995), "Task Performance And Fulfillment: Work And Career In Traditional And Peasant Societies", F. gamst, *Meanings Of Work*, New York: State University Of New York Press, s. 79-89.

HALL, Richard H. (1994), *Sociology Of Work*, California, A Sage Publications Company.

HAIR, P. E, (1965), "The Enslavement of Koelle's Informants", *Journal of African History*, 2, s. 193-203.

HICKS, John (1969), *A Theory of Economic History*, Oxford.

HOMER, Jack B. (1982), *Theories of the Industrfal Revolutton: A Feeoback Perspective*, *Dynamica*, Volume: 8, Part:1, s.33.

MOKYR, Joel (1999), *The British Industrial Revolution-An Economic Perspective*, Westview Press (Second Ed.).

PERSSON, Karl Gunnar (2010), *An Economic History of Europe*, Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York.

ROTHMAN, Robert (1987), *A. Working Social Class Perspectives*, New Jersey, Printice-Hall Inc.

SHAW, Rosalind. (2003), *Memories of the Slave Trade*, New York: Cambridge University Press.

SIMPSON, Alaba, (2004), *Oral Tradition Relating to Slavery and Slave Trade in Nigeria, Ghana and Benin*, UNESCO Publications.